

ДІН МЕН ДӘСТҮР САБАҚТАСТЫҒЫ ҰЛТ РУХАНИЯТЫНЫҢ ТІРЕГІ

¹А. Захай, ²К. Тышхан

АҢДАТПА

Мақалада дін мен дәстүрдің арақатынасы, қоғамдағы орны, маңызы қарастырылған. Алдымен дін мен дәстүр ұғымдарына түсініктеме берілсе, мақаланың екінші бөлігінде дін мен дәстүрдің рухани құндылықтарға, ұрпақ тәрбиесіне әсері және діннің қағидаларын дәстүрге қарсы қоюдың салдары айтылады. Қазақ қоғамындағы рухани құндылықтардың рөлі мен мазмұны ашылып көрсетіледі. Қазіргі кездегі діни қайшылықтар талқыланады.

Түйін сөздер: Дін, дәстүр, ұлттық құндылық, ұлттық дүниетаным, ар-ождан, аксиология, этика.

^{1,2} Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Автор-корреспондент:
А. Захай
arnagul.zahay@mail.ru

Мақаланың сілтемесі:
Захай А., Тышхан К.
Дін мен дәстүр сабақтастығы ұлт руханиятының тірегі // Адам әлемі. – 2022. – No. 3 (93). – Б. 159-168.

Преимственность религии и традиций – основа духовности нации

Аннотация. В статье рассматривается соотношение религии и традиций, место в обществе, значение. Если сначала дается объяснение понятиям религии и традиции, то во второй части статьи рассказывается о влиянии религии и традиции на духовные ценности, воспитание потомков и о последствиях противопоставления принципов религии традиции. Раскрывается роль и содержание духовных ценностей в казахском обществе. Религиозные противоречия в настоящее время обсуждаются.

Ключевые слова: религия, традиции, национальные ценности, национальное мировоззрение, совесть, аксиология, этика.

The Continuity of Religion and Traditions is the Basis of the Nation's Spirituality

Annotation. The article examines the relationship between religion and traditions, their place in society, and their significance. If at first the concepts of religion and tradition are explained, then the second part of the article tells about the influence of religion and tradition on spiritual values, the upbringing of descendants and the consequences of contrasting the principles of religion with tradition. The role and content of spiritual values in the Kazakh society are revealed. Religious contradictions are currently being discussed.

Keywords: Religion, Traditions, National Values, National Worldview, Conscience, Axiology, Ethics.

Kіpіcne

Қазіргі жағдайда еліміз тәуелсіз, сана-сезіміміз азат дейміз. Тәуелсіздіктің отыз жылдық кезеңіне саналы көзқарастармен, ой көзімен қарасақ дінге, рухани құндылықтарға, ұмыт қалған дәстүрімізге бет бұру, қызығушылықтардың артып келе жатқандығын аңғарамыз. Біздің әлеуметтік өміріміз бен рухани өмірімізде үздіксіз қозғалыспен өзгерістер болып жатады. Осы өзгерістер арқылы ойланып, ой жүгіртіп, келесі өзгерістерге қадам басып күш қайратымызды жиямыз. Тәуелсіздігіміздің арқасында өткенімізді танып, бүгініміз мен болашағымызды жаңаша озық ойлармен қабылдап, өзіміздің тарихи, рухани, мәдени құндылықтарымыздың берік іргетасын қалап, әлемдік өркениеттен орынымызды алуға талпыныс жасаудамыз. Сонымен қатар, қоғам дамуы, өркениеті мен мәдениеті әртүрлі заман ағымына байланысты өзгеріп отыруы шығыста да, батыста да жеке адамның нәзік қырларынан тұратын «адам-әлем» қатынасына әсер етуде. Сондықтан, өз ортасының белгілеген заңдарына, талаптарына, түсініктеріне, танымына сәйкес келмеген іс-әрекеттер теріс бағаланып отырады. Бұл, ескі мен жаңаның арасындағы бәсекеден туындайтын қоғамның даму нәтижесі болмақ. Еліміздің егемендік алуы зайырлы, демократиялық, құқықтық мемлекет ретінде қалыптасуы діни сенімге, азаматтардың ерік-бостандық құқықтарына жол ашты. Мемлекетіміздегі дәстүрлі діндер христиан, ислам, басқа діни ұйымдар өз қызметтері негізінде жұмыс жүргізе бастады. Мемлекетімізде әртүрлі діни көзқарастардың кең таралауына байланысты қоғамда діншілдіктің жаңа типтері мен «діндар адамның» жаңа бейнелері қалыптаса бастады. Бұл өзгеріс жастардың санасын басқа бағыттағы көзқарастарға, халықтың

рухани құндылықтарын бойын сіңіріп өсулеріне кері әсерін тигізді.

Елдегі діни ахуалдан туындаған мәселелер адамдардың дінге деген түсініктерінің әртүрлі болуы күн өте келе күрделене түсті. Оның бір себебі елдегі түрлі ағымдар мен діни ұйымдардың көзқарастарының әртүрлі болуына байланысты. Өз кезегінде олар идеялық дүниетанымдық көзқарастарына, діни сеніміне, дәстүріне, өмірдегі тәжірибелік іс-әрекеттеріне байланысты ажыратылады. Қазіргі қоғамда адамдардың діни көзқарасы мен дінге деген сенім деңгейлері әртүрлі болып бөлінеді. Бір қарағанда заңды құбылыс сияқты көрінгенімен, олар елімізге қайшылықтар мен кедергілер келтіруде. Өкінішке орай дәстүріміз бен дінімізге сіңген дәстүрлі көзқарастарымызға сәйкес келмейтін ұстанымдар мен пікірлер де пайда бола бастады. Әлемде терроризм, экстремизм, түрлі діни ағымдардың қайшылықтары да күннен-күнге ушығып келеді. Осы қайшылықтар рухани ұлттық құндылықтармызға өз зиянды әсерін тигізуде. Бұл мәселелер өз кезегінде объективті ғылыми зерттеулер жүргізуді қажет етеді.

Н.Ә. Назарбаев өз ойын былай білдірді: «Қазақстанда діндердің заңнамалық теңдігі мен үнқатсу қағидаттары мызғымайды. Сонымен қатар мемлекет жалған діни бірлестіктердің қызметіне қарсы тұратын болады. Мұнда еліміздің барлық діни бірлестіктердің белсенді ұстанымы қажет етіледі» [1, 2 б].

Көрсетілген факторлар қазіргі Қазақстандағы діншілдік феноменін, дәстүрлі діндер мен дәстүрлі емес діни түсініктердің арасындағы қайшылықтарды, жастар дүниетанымындағы жаңа діншілдіктің көріністерін және олардың ұлттық құндылықтарға қайшы келетін тұстарын жан-жақты, жүйелі түрде зерттеуді қажет етеді.

Зерттеу әдіснамасы

Ұсынылып отырған мақалада дәстүр мен діннің арақатынасы, қазіргі уақыттағы дін мен дәстүрдің сабақтастығында туындап отырған өзекті мәселелер, проблемалар қарастырылады. Рухани жаңғыру аясында дәстүрлі дін мен дәстүр түсінігінің мәні, мақсаттары көрсетіледі. Рухани құндылықтарымыздағы дін мен дәстүр ұғымдары жайлы түсініктер айқындалады. Қазіргі «Рухани жаңғыру» түсінігі аясында діни бірегейлікті нығайту, қалыптастыру және діни радикалды көзқарастардың алдын-алу үшін дәстүр мен дін сабақтастығының тарихи, ұлттық үлгісін жаңғырту маңыздылығы тұжырымдалады. Адамшылық қағидалар мен ар-ождан категориялары, этикалық нормалар талданады.

Мақалада тарихилық, талдау, салыстыру, бағалау сияқты пәнаралық зерттеу әдістері қолданылды.

Дін мен дәстүр сабақтастығы

Ежелгі қазақ даласының талай өркениеттер мен діндерді тоғыстырған, басынан кешірген, өзіндік тарихы бар. Осы жерде ру-тайпалық нанымдардан бөлек зәрдүштік, манихейлік, буддалық, несториандық христиандық сенімдер де өз заманында ізін қалдырған. Соңғы әлемдік діндердің бірі ислам діні де қазақ даласына келгеннен бастап, сан ғасырлар бойы халықтың өміршең рухани-моральдық құндылықтарымен, салт-сана, әдет-ғұрыптарымен біте қайнасып, дін мен дәстүр тұтастығын құрады. Дін мен дәстүр сабақтастығын, тұтастығын кешегі атеистік қоғам саналған кеңестік идеология да ыдырата алмады. Осы орайда Ә. Бөкейханов дін мен дәстүрді былайша түйіндейді: «Қазақ халқының руханият тарихында діннен кейінгі күшті құралы салты мен дәстүрі» [2, 137 б.]. Дәстүр халықтың ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып, тектілік пен көрегенділік

қасиеттері құндылық ретінде іріктеліп, тұрмыс-тіршілікке, салтқа, әдет-ғұрыпқа айналатын іс-әрекеттерінің бейнесі. Тіршілікпен біте қайнасып кеткен рухани қазына. Қазақты озық мәдениетті халық ретінде таныта алатын, жаһандану кезеңінде басқа мәдениеттер мен идеологияларға жұтылып кетуден құтқаратын тамыры тереңде жатқан табиғи заңдылық. Яғни, адами болмысымызды қалыптастыратын, рухани құндылығымызды арттыратын күш, діни құндылықтармен сабақтасқан дәстүрде жатыр деуге негіз бар. Қай уақытта да қазақ халқының дүниетанымында дін мен дәстүрдің орны ерекше болған. Тіпті кейінгі дін мен дәстүрдің арасына сына қауға талпынған ұстанымдар мен пікірлер шықпай тұрғанда бұл ұғымдар ажыратылмайтын еді. Дінді Тибет буддизмінің көшбасшысы, Далай-лама былай түсіндірген: «Философиялық айырмашылықтарына қарамастан, барлық діни наным-сенімнің мақсаты бір. Әрбір дін адамның кемелденуіне, махаббатқа, басқаларды құрметтеуге, адамдардың азабын бөлісуге баса мән береді. Бұл тұрғыдан әрбір діннің көзқарасы бір-біріне ұқсас, әрі мақсаты да бірдей» [3, 58 б.]. Діннің көздегені рухани кемелдік, жаратушыға жақындық болса, дәстүрдің мазмұны ғасырлар бойы халықтың тұрмысында жинақталған құндылықтық қағидалар мен мәдениет арқылы қоғамдық іс-әрекеттерді негізге ала отырып ұлттық ерекшеліктерді сақтау еді. Бірақ, қазіргі жаһандану жағдайында бастан кешірген атеистік бодандық тарихтың салдарынан осы құндылықтарымызды дұрыс танып, білмеуіміздің кесірінен діни сенімге, рухани құндылықтарымызға, ділімізге, дәстүрімізге келгенде сыңар-жақ көзқарастарға ұрынып, ауыз толтырып мақтанышпен айта алмайтындай халге душар болып отырмыз. Бұл, діни сенім бостандығын дүниелік мақсаттарға пайдалану, санамызда

жоқ сергелдең жағдайға алып келумен қатар, дәстүрімізге де кері әсерін тигізіп жатқаны белгілі. Мыңдаған жылдар бойы халықпен бірге жасасып, санасына, болмысына сіңіп, рухымен тұтасып кеткен дінді қол жетпес күрделі дүниеге айналдырып, қарапайым адамдарға түсініксіз қиын тәпсірлермен түсіндіріп, халықтан қасқана аластату, саналарына радикалды, сыңаржақ көзқарастармен дүниетанымына кері бағыттағы түсініктер қалыптастыруға пайдалануда.

Ш.Құдайбердіұлы сипаттағандай:

«Жаман тәпсір жайлап жер жүзін,
Дін десе тұра қашты есті адам.
Бар обалы оның тәпсіршіде,
Адасып нұрлы аятқа жағыпты тат.
Ол қатені түзеткен әлімдер көп,
Соның сөзін оқысам боламын шат.
Қиянатың бар болса-иманың жоқ,
Маған десе мың жылдай қыл ғибадат»

[4, 263 б.].

Кеңестік сыңаржақ идеологиядан енді ғана еркіндік алған халықтың дінге деген құрметін қазірде осы ата-баба дінін теріс дәріптеушілер құлдыратып отыр. Бұрынғы дін ұстанған бабалар естелігі мен қазіргі дін уағызшыларының бейнесі сәйкеспегендіктен де көптеген азаматтардың діни сенімдеріне селкеу түсіп, дінге үрке қарайтын, тіпті сыни пікірлер айтатын жағдайға жеттік. Ал енді біразы діндарлықтың жөні осы деп дәстүрді, ұлттық танымды мансұқтауға көшкен. Бұл өлеңде айтып тұрғандай дін бар болғанмен, қиянатшыл болсаң мың жыл отырып ғибадат жасаудың пайдасы болмайтыны. Ең әуелі сыртқы келбетіңді емес, ішкі меніңді, яғни рухпен жүрек тазалығыңды сақтағаныңда ғана иманды саналасың. Демек, осы жерде дінге дәстүрлі көзқарас түсінігі туындайды. Қазақ діни дүниетанымы бойынша діндарлық сыртқы бейнеде, көріністе емес, ішкі рухани байлықта, ішкі кемелдікте. Сонымен қатар, дінге тәпсір айтудың өзі үлкен жауапкершілікті қажет етеді. Талды алғаш еккен кезінен

бастап баптап, қарап өсуіне мүмкіндік туғызып, жағдайын жасап бермесең ары қарай өздігінен тамыр жайып, жайқалып кетуі екі талай. Дәл осы ағаш сияқты адамдарға да діни түсініктер бергеннен бастап рухани азығын дұрыс бермесең, ішкі сенімді қайта қалпына келтіруде үлкен қиындықтар тудырады. Мұхаммед пайғамбардың: «Адамдардың ең жақсысы Құранды өздері үйреніп, содан соң өзгелерге үйреткендер» [5, 6 б.] – деген хадисі де осы салада еңбектенуге, ізденуге қамшы болды. Мұхаммед пайғамбар алдымен өз біліміңмен Құранның қыры мен сырын меңгергенде ғана тәпсір айтуға кеңес беріп отыр. Біреуден естіген дүниеден гөрі өзің меңгеріп түсіну үлкен қажырлы еңбекті қажет етеді. Ал өзің білмеген дүниені біреуге айтудың салдары адамдарды діннен бездіруге, дәстүрден алшақтауға, өзге радикалды топтарға сенуге, сана, танымдарын теріс көзқарастар қалыптастыруға алып келеді. Адам ең әуелі алдымен өзін тәрбиелеп, өзін танығанда ғана біреуге жол көрсетуге құқылы. Өзін танымай, ғалымдардың еңбектерін дұрыс түсінбей, оқып, білмей жатып жастарға кеңес, бағыт беру олқылықтарына қазіргі таңда жиі кездесеміз. Соның салдары жастарымыздың теріс радикалы бағытқа кетіп қалуына әкеп соқтырады.

Ислам діні жалпы адамзат баласын білім үйренуге шақырды. Негізгі құндылық білім екенін нақтылады. Құранда былай делінеді: «Раббым! Білімімді арттыр!» [6, 68 б.]. (Таһа сүресі, 114 аят) Ал Ахмет Жүйнеки «Ақиқат сыйында»:

«Білімменен танырсың Жаратқанды,
Білімсіздер байқамас таң атқанды.
Ілімі жоқ болған соң біраз қауым,
Пұттан жасап тәңірін талаптанды»

[7, 21 б.].

Білімді болған жағдайда ғана дінді танып, біліммен ақиқатқа жете отырып, санамызды дұрыс ойлауға жетелей ала-

мыз. Дүниетанымдық көзқарасымызды қалыптастырған, ең әуелі өзімізді жөнге келтіріп, өзіміздің рухымыз бен сенімізді нақтылай алған уақытта ғана дін туралы басқа адамдарға айтуға құқымыз бар екенін түсінуміз керек. Бұл пікірді қайталап шегендеп отыруымыздың себебі, діннің құндылықтық мәнін, рухани астарын, мәні мен мазмұнына терең бойламай жатып, халыққа уағыз айтушылар, арандатушылар көбейгендіктен. Өзіміз ештеңе білмей жатып ақыл айту үлкен қателіктерге алып келетіндігін қазіргі әлемнің діни-саяси бейнесі көрсетіп отыр. Осы тақырыпқа қатысты Шәкәрім Құдайбердіұлының тағы да бір өлеңіне тоқталсақ:

«Бұл кездегі діндердің бәрі нашар,
Ешбірі түзу емес көңіл ашар.
Өңкей алдау, жалғанды дінім дейді,
Әлемдегі діндердің түп мақсұты.
Үш нәрседен бұлжымай құшақтасар,
Құдай бар, ұждан дұрыс, қиямет шын,
Ешбір діннің мақсұты жоқ мұнан

асар.

Дін адамды бір бауыр қылмақ еді,
Оны бөліп, дұшпандық қару жасар.
Інжіл, құран – бәрі айтып тұрса дағы,
Мағынасынан адасып қара басар.
Сөйтіп бұзып, бүлдіріп есіл дінді,
Дін десе білімділер тұра қашар.
Ешбір дін үйтіп дұшпан бол демейді,
Қанекей бұл сөзіме кім таласар» [4,

201 б.] – деп айтқанындай ешбір дін адамдарды теріс бағытқа, яғни адамгершілік жолынан адасуды міндет етпейді. Бұл өлеңде Алланың бар екеніне сене отырып, әркім өзінің ар ұжданын таза сақтай білгенде ғана рухани кемел адам болады деген пікір айтылады. Ал Қожа Ахмет Ясауидің «хәл ілімі, хикмет дәстүрі – адамның ар-ождан үні, жеке тұлғаның өз нәсіне үңіліп, өз бойының мінін түзететін ар ілімнің қалыптастырумен, осы ұстаным арқылы қоғамның сауығын қамтамасыз ете білуімен ерекшеленеді» [8, 148 б.]. Негізгі діннің мақсаты адамның аксиологиялық өлшемі ұждан-

мен тікелей қарым-қатынаста екенін айтып тұр. Қазірде кейбір дін ұстанушылар қой терісін жамылған қасқырлар тәрізді діннің асыл қасиетінің қадірін кетіріп, дінге қызығушылық білдірген азаматтарға теріс бағдар көрсетуде. Қай дін де бір-біріне дұшпан болуды қаламаған, керісінше береке, бірлік, татулық, бейбітшілік, ауыз біршілікке шақырған. Демек негізгі дін адамның ішінде, ар-ожданында. Ал арға жат, ұжданға сынатпаған дін Шәкәрімнің көзқарасында дұрыстыққа бастамайды. Олай болса, ең бірінші кезекте дін мен дәстүрде ар-ождан басты орында болуы керектігін естен шығармаған дұрыс. Біздің пайымдауымызша дін, ақыл, ар-ұждан қайшылықта болмауы тиіс. Бұлардың арасында қайшылық туындаса демек, біреуінде мәселе бар деген сөз. Сондықтан мұндай қайшылықтарды шешуде ақылды төрешілікке қоя білген дұрыс. Олай болмаған жағдайда соқыр сенім жеңіске жетеді. Ал радикализм адамды қараңғылыққа, қатыгездікке сүйрейді.

Мұндай көзқарас жетегінде кетушілер қазақ халқына ислам діні жаңа ғана келгендей, ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрді, ғұламалар жолын мансұқтап, қазақ руханиятының күретамырына балта шабуға бағытталған арандатушылық әрекеттер салдарынан дәстүрлі құндылықтар өз болмысынан ажырап, өзге ұлттың салты мен дүниетанымы орнықпақ. Бұл біздің ұлттық бояуымызды жойып, халықтық болмысымызды жоғалтуға қызмет жасамақ.

«Дін ұғымының негізінде зорлық-зомбылық болмауы керек; бұл хақ діннің ғайри хақ нанымдардан ажырасатын айқын парқы. Дін дегеніміз негізінде иман, яғни сенім жататын рухани байлық. Рухты зорлауға болмайды. Ислам дінінде зорлау жоқ. Ислам негізінде адамдардың өз еркімен, өз ықтиярымен сенуі, өз ирадасымен ғамалдарды іске асыруы қағидасы жатады. Дін дегеніміз

жүректің мәселесі, жүректің сенуі ұжданнан қабылдауы» [9, 267 б.]. Дін тек сенім жүйесі ғана емес, ол – өмір сүрудің мәні, моральдық нормалары, қарым-қатынас тәртібі мен әдебі, адал мен арамды, жаман мен жақсыны ажыратушы өлшем бірлігі, адамзаттың бақытты өмір сүруіне қажетті рухани қағидалар жүйесі. Яғни, тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні, бір сөзбен айтқанда, дін – рухани құндылық, мәдениет феномені. Адамзат тарихынан дінсіз мәдениет табу қиын болғаны сияқты, мәдениетке қарсы дін табу да мүмкін емес.

Дін мен дәстүр біріге отырып, қоғамның рухани бағытын айқындауда негізгі фактордың басында саналады. Діннің жартысын этика құндылықтары, жартысын сенім құрайтындықтан, таразының бір бөлігінде сенім, бір бөлігінде рухани құндылықтар тұрғанын, иман таразысы тең болу үшін таразының екі басы бірдей болуы керектігін дәстүр дінсіз, дін дәстүрсіз өмір сүре алмайтынын естен шығармауымыз керек. Мұхаммед пайғамбар да араб қоғамының салт-дәстүрінен айырған жоқ. Тек адамшылыққа жат әдеттерін түзеп, адамзаттық құндылықтарға үндеді. Хадисте: «Арабтың ағжамнан (басқа ұлттардан) үстемдігі жоқ. Олардың артықшылығы тек тақуалығында» [10] – дегеніндей ислам дінінде қандай да бір ұлттың, халықтың басымдылығы жоқ. Олай болса ислам мен араб дәстүрін шатастыруға болмайды. Әр халықтың өзіндік өмір сүру ерекшеліктері, тұрмыс салты бар екендігі, оған егер негізгі қағидаларына қайшы болмаса дін де құрметпен қарайтындығы ақиқат.

Олай болса қазіргі қазақ қоғамында қалыптасып келе жатқан екі жақты ұшқары пікірлер мен көзқарастарды тоғыстыра білу міндеті тұр. Ол үшін ең әуелі ата-бабамыздан жалғасын тауып келе жатқан дініміз бен дәстүріміз жан-жүрегіміздің шапағаты, көзіміздің нұры, жүрегіміздің сыры болатын қасиетті ру-

хани құндылықтарымызды тәрбиенің бір өзегі ретінде басты назарға алуымыз қажет. Бүгінгі дін саласындағы болып жатқан сыңаржақ көзқарастардың салдары мен себептерін саналы ақылмен қабылдап, шетін діни ұстанымдар үшін дәстүрлі дініміз бен ата-баба руханиятын мансұқтамай, ақ пен қараны ажырата білу бір жағы болса, діннен безіп, құдайға тіл тигізіп, тіпті исламды тек арабтармен байланыстыруға тырысып жүрген топтың ұстанымдарына да көз жұмып еріп кетуге болмайды. Олай болған жағдайда ғасырлар бойы жалғасқан ұлт руханиятын жоққа шығаруға тура келеді. Ал қазақ ойшылдарының ислам түсінігі, тарихта өзінің ізін қалдырған әулие бабалардың өмір жолына қарасақ исламды қалай түсінгендігімізді, өмірде қалай ұстанғандығымызды, рухани тұрғыдан қай деңгейде болғандығымызды бажайлау қиын емес.

Ислам діні қазақ даласына таралғаннан бастап, сан ғасырлар бойы халықтың рухани-моральдық құндылықтармен, мәдениетімен бірігіп, дін мен дәстүр бірлігі арақатынастарын жалғастырып келген. Өз болмысында ішкі кемелдік мәселесіне ерекше баса мән беретін ислам діні рухани құндылықтар мен адамгершілік ұстанымдарын жоғарғы орынға қойды. Сыртқы көріністен гөрі ішкі тазалыққа негізделгендігін парасатты қазақ хакімдері мен ағартушылары нақты көрсетті.

Осы құндылықтарымызды бен дәстүрімізді мойындамау радикалды ағымдардан байқалып отыр. Осы радикалды ағымдардың қоғамдағы болып жатқан дүниетанымдық сыңаржақты көзқарастарының себеп-салдарын неден туындап жатқанына көз жүгіртіп, қарастырып, талқылап, талдау жасап көрсек. Бүгінгі Қазақстан қоғамының рухани жаңару мен жаңғыруда дәстүрлі діни дүниетаным маңызды рөл атқарады.

Діни тұрақтылық және рухани даму мәселелері

Абай Құнанбайұлы он тоғызыншы қара сөзінде: «Адам ата-анадан туғанда есті болмайды: естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе, дүниені жақсы, жаманды таниды дағы, сондайдан білгені, көргені көп болған адам білімді болады. Естілердің айтқан сөздерін ескеріп жүрген кісі өзі де есті болады. Әрбір естелік жеке өзі іске жарамайды. Сол естілерден естіп, білген жақсы нәрселерді ескерсе, жаман дегеннен сақтанса, сонда іске жарайды, соны адам десе болады» [11, 82 б.].

Дін адам баласымен бірге пайда болған, бірге өмір сүрген және өмір сүреді. Тарихымызға қарайтын болсақ, дінсіз адам болғанымен дінсіз қоғам болмаған. Қай жерде қоғам болса, сол жерде белігілі бір нанымдар мен діндердің болуы заңды құбылыс.

Адам баласы жаратылғаннан бастап онымен бірге пайда болған мәселелердің бірі адамның бақыты мен болашағы мәселесі. Адамзат баласы өзінің болашағы мен бақыты үшін көптеген соғыстар жүргізіп, мәдениеттерді қалыптастырып, өркениеттілік жолына қадам басқан, ғалымдар адамзаттың бақыты мен болашағы үшін томдаған кітаптар жазған. Алайда өркениет пен дамудан туындаған қажеттіліктер, адамзаттық мүдденің бір арнада тоғысуына кедергі келтіріп отырған. Қазіргі кезеңде көптеген материалдық қажеттіліктердің алдыңғы орынға шығуына байланысты рухани қажеттіліктерге қол жеткізу мәселесі барынша күрделене түскендей. Қазіргі қоғам да рухани дамуды қажет етеді. Оны өзінің мүмкіндігі мен ұстанымына қарай қалыптастыруға тырысады. Біздің еліміз үшін рухани даму және діни тұрақтылық жолында ең басты басымдық, төзімділік пен келісімге беріліп отыр. Олай болатыны, қазіргі кезеңде адам құқығы мен бостандықтары ең жоғары орын-

да тұрғаны белгілі. Біздің еліміз де осы басымдықты назарға ала отырып өзінің діни ұстанымдарын айқындап отыр.

Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында: «Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамуға тиіс. Керісінше, замана сырнан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды» [12, 3 б.]. Рухани құндылықтарымыз әлсіреген, дін мен дәстүріміз адасқан халықтардың қатарынан болатын болсақ, болашағымыз бұлыңғыр болмақ. Рухани жаңғыру аясында ұлттық құндылықтарымыз, дүниетанымдық танымымыз бен санамызды жаңартып, ескі идеологияның сарқыншақтарымен емес, болашаққа барар даңғыл жолымыз болу керек. Ол үшін ақпараттық қоғамдағы ғаламтор желілеріне кемеңгер ғұламаларымыздың және ғылым жолындағы ғалымдарымыздың еңбектерінен сілтемелер келтіріп, жастарға дұрыс жолды сілтеу, саналарының басқа радикалды бағыттарға кетпеуі үшін ұрпақтарымыздың бойына ұлттық құндылықтарымыз бен дәстүрімізді дәріптеуді басты мақсатымыз етіп алуымыз керек.

Сонымен қатар, дәстүрді жаңғыртудың тағы бір тиімді жолы болашақ ұрпақтарымызға ұлттық тәрбие беру. Дін мен дәстүрдің барлық болмыстары адам баласын тәрбиелеуге негізделгенін байқаймыз. Өскекең ұрпақтарымыздың ұлттық-рухани тәрбиені бойларына дарытып өсіру маңызды мәселелердің бірі болмақ. Өмірдегі адами орынын табуда ең бірінші тәрбиеден басталмақ. Әл-Фараби бабамыз: «Білімсіз адамгершілік молаймайды, білімсіз адам өзгенің абзал қасиеттерін тани алмайды. Жан дүниені тәрбиелемей үлкен жетістіктерге жету жоқ. Ғылым мен тәрбие ұштасса ғана

рухани сауаттылыққа жол ашылмақ. Мінез-құлқын түзей алмаған адамның ақиқат пен ғылымға қолы жетпейді деп ескертті» [13, 82 б.] десе, ғалым М. Арын «Сәби шыр етіп дүниеге келгеннен бастап, дара фәниден, дара бақиға аттанғанға дейін адам баласы, пайғамбар айтқандай, өмірдің тәрбиесінен өтеді. Өмірдің тәрбиесі деп отырғанымыз – дәстүрлер. Жақсы дәстүрлер көп ретте тәрбиелік ережелер түрінде қолданылады» [2, 138 б.] – деген қанатты сөздерінен тәрбие құндылықтың тіні, әрі алтын діңгегі екенін аңғару қиынға түспесі анық.

Осы орайда тәрбие жайлы мұсылман ғалымдарының да пайымдауларына тоқталып өтсек: Мауәрди: «Тәрбие тірек сияқты. Алла сол арқылы кемелдендіреді» [14, 7 б.], – деген анықтама айта, ал Имам Ағзам Абу Ханифа «тәрбие тұлғаны тәрбиелейтін немесе бұзатын қасиетті білдіреді» [14, 7 б.], – деген тұжырымға келген. Сонымен қатар құранды тәпсірлеуші ғалым Бәйзауи: «Тәрбие-қабілетті дамыта отырып, кемелдікке жеткізу» [14, 7 б.], – деп түсіндірген. Құранымызда да тәрбие ана құрсағынан басталатыны туралы көзқарастар бар. Яғни келтірген анықтамалардың қайсы біріне қарап отырсақ ұрпақтарымыз ең басты танымды адам болып кемелдену үшін ана құрсағынан бастап, адал ақ сүтімен бойына сіңіріп өсетіні көрсетілген. Тұлға болу, ұлттық сананы қалыптастыру, дін мен дәстүрді түсіндіру ең әуелгі кезектен-ақ тәрбиемен берілу керек. Халық нақылы: «Жақсы заңың болғанша, жақсы дәстүрің болсын» [6, 8 б.] – деп айтқандай дәстүрдің қызметі халық үшін заңнан жоғары бола алатындығын жалғыз ауыз сөзбен түйіндеп кеткенін көреміз. Яғни дәстүр мен дінді ұрпақ тәрбиелеуде таптырмас құрал ретінде пайдалануымыз қажет. «Ұлттық тәрбиені дәстүр заңдарымен, дін қағидаларымен ұштастыра отырып,

ғылыми тұрғыдан саналарына сіңіре алсақ рухани жаңғырудың жетістіктеріне бір қадам болса да жеткен болар едік. Рухани сана болмысында адам баласының өзгермейтін қыры болады. Ол адамгершілік қағидаттары ғасырлар өтсе де өзгермейді. Моральдық құндылықтары ескірмек емес. Осы ақпараттық технология заманында моральдық құндылықтарды алдыңғы орынға қойып бағалай білуіміз керек. 2009 жылғы шілденің басында Астана қаласында Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің III Съезінде «Дашичойлин» монастрінің басшысы, Дүниежүзілік буддистер федерациясының вице-президенті Хамба Лама Чойжилжавын Дамбажав: «Адамзат үшін рухани және моральдық жұтаңдықтан асқан қорқынышты апат жоқ, сондықтан да біз осыған барынша жіті көңіл аударуымыз керек» [15, 141 б.], – дейді. Адамзат үшін ең алдымен рухани және моральдық құндылықтарынан айырылса, орны толмас апаттың бірі болатыны айтпасақ та түсінікті дүние. Материалдық құндылықтардың орны уақыт өте толар, бірақ рухани құндылықтарды толтыру көп уақытты қажет ететін құбылыс. Сол себепті болашақ ұрпақтарымыздың рухани рухы мықты, білімді де саналы ұрпақ тәрбиелеу біздің борышымыз, әрі міндетіміз деп білеміз.

Қорытынды

Қазақтың арғы-бергі тарихында дін мен дәстүрдің сабақтастығы ажырамай, тіпті біте-қайнасқандығы тарихи шындық. Себебі, тарихта дінсіз адам болғанымен, дінсіз қоғам болмағаны ақиқат. Ал әрбір халықтың дәстүрі оның тарихта ұстанған діндерінен бастау алатындығын ескерсек, бұл екеуін бөліп қарастыру дұрыс болмасы хақ. Оның үстіне, өткенді жоққа шығару, болашаққа сенімсіздік болғандықтан, өткенді мансұқ ету, дәстүрге шабуыл

жасау ұлттың болмысына балта шабу болып табылады. Халқымыз ежелден адамгершілік пен ізгілікті бойына сіңіріп, жақсылық пен бауырмалдық сезімін жоғары қойған. Ешкімнің ала жібін аттамау қағидаларын бала кезінен жадына сіңірген, ата-бабаның ұлық тәрбиесін ұрпағына аманаттап, салт-дәстүрдің озық үлгісін ұстанған халық. Ұрпақ тәрбиесіне байланысты айтылған сөздері ырым-тиымдарға қарасақ, тек жақсылық пен ізгілікке тәрбиелеу үлгісі көрінеді. Терең адамгершілік, қасиетті иман, адамға тіпті жан иесіне, қоршаған ортаға қамқорлықпен қарау халықтың қағидаларынан бастау алып, ғасырлар бойы ұлтымыздың рухани дүниетанымында жалғасып келді. Дініміз-діңгек, тіліміз-өзек, дәстүріміз-тамыр. Осы үштіктің толық болуы білімді сана мен парасатты пайымда екені белгілі.

Әдебиеттер тізімі:

1 Назарбаев Н.Ә. Ұлт тұтастығы – біздің стратегиялық таңдауымыз // Қазақстан халқы Ассамблеясының ХҮ-ші сессиясында сөйлеген сөзі. Егемен Қазақстан, 27 қазан 2009 ж.

2 Сейіт Кенжеахметұлы. Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. 2-басылым. – Алматы: Атамұра, 2013. – 384 бет.

3 Dalai lama, Kindness, Clarity, and Insight (Ithaca, NY: Snow Lion Publications, 2006), p.58

4 Шәкәрім Құдайбердиев. Шығармалары: Өлеңдер, дастандар, қара сөздер. Құраст. М. Жармұхамедов, С. Дәуітов, [А. Құдайбердиев.] – Алматы: Жазушы, 1988. – 560 бет, суретті, портр.

5 Ораз С. Тәпсір тұнығы (30-пара) / С. Ораз. – Алматы, 2014 – 208 б.

6 Дін мен дәстүр. – Алматы, 2013. – 192 бет. Таха сүресі, 114 аят.

7 Дәстүрлі Ислам жауһарлары. Орта ғасырларда (X-XVI ғғ) жазылған діни еңбектер мен шығармалардан үзінділер жинағы. – Астана, «Таңбалы» баспасы, 2016. – 392 бет.

8 Модели исламского образования в постсекулярном обществе: евразийские и европейские тренды / Под общ.ред. А.Х. Бижанова. Монография. – Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2017. – 432 с.

9 Бұлұтай М.Ж. Ата-баба діні? Түркілер неге мұсылман болды? – Алматы, Білім, 2000. – 504 бет.

10 be. El-Müsned, Müessesetu'-rialse, 1421-2001,38/474/h. No:23489

11 Абай (Ибраһим) Құнанбаев. Қара сөздер. – Алматы: Алматыкітап баспасы, 2020. – 224 б.

12 Нұрсұлтан Назарбаев. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру». 12 сәуір 2017 жыл.

13 Ислам. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010. – 592 б.

14 Тышхан К. Мораль және дін (оқу құралы). – Астана: Мастер По ЖШС, 2012. – 225 б.

15 Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің 3 съезі. – Астана 2009.

Transliteration

1 Nazarbayev N.A. Ult tutastygy – bizdin strategiyalyk tandauymyz// Kazakhstan halky Assambleyasynyn XY-shi sessiyasynda soilegen sozi. Egemen Kazakhstan, 27 kazan 2009 zh.

2 Seyit Kenzheahmetuly . Khazakh salt dasturleri men adet-guryptary. 2-basylym. – Almaty: Atamura, 2013 zh. – 384 bet.

3 Dalai lama, Kindness, Clarity, and Insight (Ithaca, NY: Snow Lion Publications, 2006), p.58.

4 Shakarim Kudayberdiev. Shygarmalary: Olender, dastandar, khara sozder. Khurast. M.Zharmuhamedov, S.Dauitov, [A.Kudayberdiev.]. – Almaty: Zhazushy, 1988. – 560 bet, suretti, portr.

5 Oraz S. Tapsir tunygy (30-para). – Almaty, 2014. – 208 bet.

6 Din men dastur. – Almaty, 2013-191 bet. Taha suresi, 114 ayat.

7 Dasturli Islam zhauharlary. Orta gasyrlarda (X-XVI gg) zhazylgan dini enbekter men shygarmalardan uzindiler zhinagy. – Astana, «Tanbaly» baspasy, 2016. – 392 bet.

8 Modeli islamskogo obrazovaniya v postsekulyarnom obshestve: evraziyskie evropeyskie trendy/Pod obsh.red. A.H.Bizhanova. monographya. – Almaty:IFPR KN MON RK, 2017. – 432 s.

9 Bulutay M. Zh. Ata-baba dini? Turkiler nege musylman boldy?. – Almaty, Bilim, 2000. – 504 bet.

10 be. El-Müsned, Müessesetu'-rialse, 1421-2001,38/474/h. No:23489

11 Abai (Ibrahim) Kunanbayev. Kara sozder. – Almaty: Almatykitap baspasy, 2020. – 224 b.

Захай А., Тышхан К.

12 Nursultan Nazarbayev. «Bolashakka bagdar: ruhani zhangyru». 12 sauir 2017 zhyl.

13 Islam. Entsiklopediyalyk anyktamalyk. – Almaty: «Aruna Ltd.» ZHSHS, 2010. – 592 b.

14 Tyshkhan K. Moral zhane din (oku kuraly). – Astana: Master Po ZHSHS, 2012. – 225 b.

15 Alemdik zhane dasturli dinder liderlerinin III syezi. – Astana 2009.

АВТОРЛАР ЖАЙЛЫ АҚПАРАТ

- Арнаулу Захай* Мәдениеттану магистрі, философия кафедрасының докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, arnagul.zahay@mail.ru, 0000-0002-5927-4642
- Кеншилик Тышхан* Философия ғылымдарының кандидаты, доцент м. а., Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, kenshe76@mail.ru, 0000-0001-6349-4157
- Арнаулу Захай* Магистр культурологии, докторант кафедры философии, Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан, arnagul.zahay@mail.ru, 0000-0002-5927-4642
- Кеншилик Тышхан* Кандидат философских наук, и. о. доцента, Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан, kenshe76@mail.ru, 0000-0001-6349-4157
- Arnagul Zakhay* Master of Cultural Studies, Doctoral student of the Department of Philosophy, L. N. Gumilev Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, arnagul.zahay@mail.ru, 0000-0002-5927-4642
- Kenshilik Tyshkhan* Candidate of Philosophical Sciences, Acting associate professor, Associate Professor of the Department of Religious Studies, L. N. Gumilev Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, kenshe76@mail.ru, 0000-0001-6349-4157